

PORTRÉ ÉS IMÁZS

Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban

Szerkesztette

G. Etényi Nóra és Horn Ildikó

L'Harmattan

„ELLENREFORMÁCIÓS HADITERV” 1606-BÓL

Forrásközlés

A 16–17. században három részre szakadt Magyarországon a kora újkori katolicizmus megteremtésének egyik legfontosabb sajátossága, hogy kibontakozására nem kerülhetett sor abban a történelmi periódusban, amikor még érdemben számíthatott volna a római központ bekapcsolódására.

A Habsburg-király uralma alatt álló területek¹ feltételei e téren még az erdélyieknél is kedvezőlenebbek voltak. A választott magyar fejedelem kormányozta országrészben a püspökség szekularizálása miatt és a hangsúlyosabb jezsuita jelenlétnek köszönhetően több önálló római kezdeményezésnek lehetünk tanúi a 16. század második felében.² Kolozsvárral ellentétben a Habsburg-országrészben például nem került sor pápai kollégium felállítására. Rendszerint még a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* magyar alapítványi helyeit sem tudták kihasználni. A törököktől megszállt hatalmas területeken ekkoriban pápai vizitátor mérte fel a tennivalókat.³

A pápai Államtitkárság a nunciusoknak 1592–1604 között adott főinstrukcióiból kihámozható programja meglehetősen minimális volt. Általánosságban az udvari hivatalok élén, a különféle tanácsokban a protestáns–katolikus arány megváltoztatása (a még/már katolikus főurak mozgósítása révén), valamint Rudolf császár számára megfelelő gyóntató választása állt a középpontban.⁴

¹ Történetére újabban: R. *Várkonyi Ágnes*: A Királyi Magyarország (1541–1699). (Tudomány-Egyetem). Bp. 1999.

² Például *Ladislau Sziilas*: Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599. Rom 1966; Erdélyországi követek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből. (Monumenta Vaticana Hungariae, II/3.). Kiad. Veress Endre. Bp. 1909. v–xx.; Jezuista okmánytár. I/1–2.: Erdély és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. (Adattár..., 34.) Kiad. Balázs Mihály – Kruppa Tamás – Lázár István Dávid – Lukács László. Szeged 1995, n. 126–128., 209., 245–246. és passim. A javaslatok leghangsúlyosabb eleme a püspökség visszaállítása.

³ *Tóth István György*: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582). Történelmi Szemle 39 (1997) 447–472.; *Molnár Antal*: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. 1572–1647. (Humanizmus és reformáció, 26.). Bp. 2002.

⁴ Vö. La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V. Szerk. Natale Mosconi. Brescia 1966–1967. I. n. 52 és II. n. 37.

Sajátosan magyar viszonylatban a hangsúly a püspöki székek betöltésén volt, amely a pápai Kúria szemében továbbra is az egyetlen eszköz tűnt az „eretnekség” visszaszorítására. Az 1594-es regensburgi birodalmi gyűlésre küldött Ludovicio Madruzzo követutasítása kifejezetten előnyként sorolta elő a főpapok állami funkcióit. Az államegyházi tendenciák erősödését, például azt a néhányuknál megjelenő felfogást, hogy az egyik püspöki székből a másikba történő áthelyezésnél nem szükséges a pápai *confirmatio* (pontosabban *provisio*), a bullák megszerzésének nehézségeire vezette vissza. Kilátásba helyezte, hogy e téren minden támogatást megadnak a magyaroknak.⁵ A főinstrukciók sokszor csak azt remélték elérhetőnek, hogy legalább az egyházi javakat kormányzó kamarai tisztviselők legyenek katolikusok; illetve hogy a hadseregeknél, várakban tartózkodó külföldi, leginkább olasz katonákra tekintettel rendszeresítsék a tábori káplánok tartását.⁶

Ezek az utasítások aligha nevezhetőek programszerűnek, ugyanakkor teljességgel a realitások talaján álltak. Ismeretükben még inkább felkelti érdeklődésünket az alább közlésre közlésre kerülő, 1606-ban keletkezett tervezet, melynek címe *Il modo de restaurare la religione in Ungaria*. A hosszas és részletes emlékiratból világosan kirajzolódik, hogy még a reformlendületében megtorpanó pápaság részéről is fogalmazódtak meg átfogó koncepciók a protestantizmussal versenyképes, a korabeli viszonyok között modernnek számító magyarországi katolikus konfesszió megszervezésére.

*

A forrás nem előzmények nélkül született. Szoros tartalmi kapcsolatot mutat egy korábbi, 1593 körül papírra vetett, *Discorso dello stato della religione cattolica nel regno d’Ungaria* című dokumentummal.⁷ Ez a tervezet a pápai Államtitkárság

⁵ Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenthöfen 1592–1605. I–II. (Instructiones pontificum Romanorum). Szerk. Klaus Jaitner. Tübingen 1984. I, ccli–cclii és I, n. 35. (252–254.). Az utasítás magyar vonatkozású részének egyik pontját már korábban kiadta Fraknoi Vilmos. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp. 1899, n. 104.

⁶ Speciano, Spinelli és Ferreri utasításai, Róma, 1592. május 5., 1598. szeptember 22., 1604. január 20. Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII., I, n. 10 (55–58); II, n. 71. (568), n. 95 (709–710); Johannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I/1.: 1604 Ian.–Iul. (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628, 3.) Szerk. Zdeněk Kristen. Praegae 1944, n. 2. (9–10.)

⁷ Lelőhelye: Biblioteca Corsiniana (Roma), vol. 677 (35 B 6), fol. 338r–340v. Vö. Molnár A.: Katolikus missziók i. m. 117., 346. j. – Műfajában Gaspere Mattei 1639. évi relációjához hasonlítható. Vö. Péter Tusor: Due relazioni di Gaspare Mattei nunzio apostolico a Vienna dello stato „delle cose” e di religione nel regno d’Vngheria (1639). Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI. (Studi e testi, 423.) Città del Vaticano 2004, 671–690.

felszólítására 10 pontban foglalta össze a tennivalókat. Szerzője minden kétségen felül Cesare Speciano cremonai püspök, prágai nunciussal azonosítható.⁸

Már ez az emlékirat is több különleges elképzelést körvonalaz. Ilyen például a kapucinusok vagy még inkább a sarutlan karmeliták behozatalának ötlete, továbbá a Kassán felállítandó jezsuita kollégium és szeminárium vélhetően a jezsuita Possevinóra visszavezethető terve.⁹ Az alapításokat részben a periférikus fekvése miatt be nem vált turóci (znióvárjaljai) kollégium áthelyezésével, részben egy-egy Kassa közeli apátságnak és prépostságnak – talán Tapolcának és Mislének – a kamarától, illetve a protestánsoktól történő visszaváltásával látja kivitelezhetőnek. Egy esetleges pápai pénzügyi közreműködés lehetőségére is tesz halvány utalást. Kiemeli, hogy a prépostság visszaszerzését mindössze 12–15 000 forintból meg lehetne oldani.¹⁰ Ezután a (turóci prépostsággal együtt) három javadalom bevételei fedeznék az évi 10 000 forintos működési költségeket. Különösen akkor, ha a magyar főpapok, akik a török háború kitörése előtt kivétel nélkül tartottak Bécsben egy-két növendéket, szintén hozzájárulnának valamivel. Az összeg száz növendék tartására lenne elegendő. A nuncius közülük ötvenet küldött volna a Királyságba, ugyanennyit pedig a Hódoltságba.

Észak-Magyarország fővárosára éppen a török területek és Erdély megközelíthetősége miatt esett Speciano választása. Szerinte a Dunántúlon, például Sopronban elsősorban Bécs közelsége miatt nem sok értelme lenne egy ilyen vállalkozásnak. A hódoltsági pasztoráció támogatására elengedhetetlennek tartotta azt is, hogy a püspökök az onnan érkező papjelölteket a kellő fakultás birtokában *extra tempora* felszentelhessék, mert a – vélhetően az egy-egy idősebb pap mellett a legszükségesebb ismereteket megszerző – jelöltek képtelenek kizárólag az előírt (kántorböjti) időben a királyságba utazni.¹¹ A szentszéki diplomata az új intézmény felállításának létjogosultsága mellett azzal érvelt még, hogy a római Német–Magyar Kollégium tucatnyi helye sohasem lesz kihasználható, mivel a magyarok, úgymond, nem nagyon szeretnek külföldre utazni.

A nuncius a két alapvető pillérre: egy biztos kormányzati háttérre és kellő számú, megfelelően képzett alsópapságra támaszkodó magyarországi katolikus felekezetszervezés irányítását ugyancsak kettős formában képzelte el. Egyrészt meghatározó szerepet szánt a kinevezendő új esztergomi érseknek. Véleménye sze-

⁸ Ludwig von Pastor: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. XI: Klemens VIII. (1592–1605). Freiburg i. Br. 1927. 241–242. – Speciano életpályájára: Donato Squicciarini: Die Apostolischen Nuntien in Wien. Vatikanstadt 1999. 103–105.

⁹ Vö. Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. I–III. Bp. 1901–1903. III. 182.

¹⁰ Vö. La nunziatura di Praga, III. n. 42.

¹¹ Vö. uo. n. 30., 79., 110.

rint az ő világi és egyházi jogosítványai kellő védelmet jelentenének a katolikusok számára a protestánsokkal szemben – például meg tudná akadályozni a prédikátorok működését a városokban –, és alkalmasak lennének a klérus reformálása szempontjából elengedhetetlen zsinatok összehívására. A primás régi hagyományon alapuló joga pedig, hogy személyi javaslatokat tehet az uralkodónak a püspökségek és más egyházi javadalmak betöltésére, megfelelő lenne a hierarchia összetételének régóta kívánatos megváltoztatására. Végül hangot adott azon meggyőződésének, hogy igazán mélyreható eredményeket csak egy széles körű hatalommal felruházott apostoli vizitátor tudna elérni.¹²

*

Az itt közlésre kerülő *Il modo de restaurare la religione in Ungheria* emlékiratban, amelyet 1606. május 3-án tártak V. Pál pápa elé, részben szinte szó szerint ugyanezek a gondolatok térnek vissza továbbfejlesztve, olykor radikálisabb formában. Formai és tartalmi jegyei alapján a forrás szintén a területileg illetékes prágai nunciátúrán keletkezhetett.¹³ Nem túlzás: a magyarországi katolikus reform tervszerű programját tartalmazza.

A Trienti Zsinatot követően Itáliában bevált apostoli vizitátorok¹⁴ és a németországi reformnunciusok¹⁵ ötvözetét Magyarországon megvalósítani kívánó emlékirat egyik legszembetűnőbb vonása, hogy a hazai püspöki kart teljesen alkalmatlannak találja a korszerű katolicizmus kialakítására. E motívum áll ugyanezen szerző egy néhány hónappal korábban, 1605 októberében papírra vetett fejtegetése központjában. A jóval rövidebb, ám nem kevésbé jelentős dokumentum (*Dello stato presente*

¹² Vö. uo. n. 41., 98., 79., III.

¹³ A prágai nunciátúra reformszerepére *Jochen Köhler*: Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung des Katholizismus in Ostmitteleuropa. *Historisches Jahrbuch* 93 (1973) 336–346.

¹⁴ Vö. *John P. Beal*: The Apostolic Visitation of a Diocese: a Canonico-historical Investigation. *The Jurist* 49 (1989) 347–398.; legújabban *Visita apostolica e decreti di Carlo Borromeo alla diocesi di Brescia. I: La città.* (Brixia Sacra. Memorie Storiche della Diocesi di Brescia.) Szerk. Angelo Turchini – Gabriele Archetti. Brescia 2003. xix–lxxi.

¹⁵ Vö. *Wolfgang Reinhard*: Katholische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur 1584–1621. Aufgaben und erste Ergebnisse eines Editionsunternehmens der Görres-Gesellschaft. (Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur I–V.). *Römische Quartalschrift* 66 (1971) 8–65.; *Johann Rainer*: Die Grazer Nuntiatur 1580–1622. Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem. Szerk. France M. Dolinar – M. Liebmann – H. Rumpler – L. Tavano. Graz–Wien–Köln 1994. 289–294.; *Klaus Wittstadt*: Atilio Amalteo (1606–1610). Bemühungen eines Nuntius um Katholische Reform. Von Konstanz nach Trient. Beiträge zur Geschichte der Kirche von den Reformkonzilien bis zum Tridentinum. Festgabe für August Franzen. Szerk. Remigius Bäumer. München–Paderborn–Wien 1972. 695–711.

ecclesiastico et politico in Ungaria)¹⁶ nagyon sötét képet fest a magyar episzkopátusról. Betagozódásáról az államszervezetbe, harácsolásáról és legfőképp arról, hogy erőszakos templomfoglalásaival, irreális vallás-/polgárháborús tervezetéseivel felelőtlenül a pusztulás szélére sodorja a meglévő egyházi struktúrákat is. Ezért azt javasolja, hogy mindaddig, amíg a prelátusok nem mutatnak készséget a teljes reformra, Róma helyezze kilátásba a katonai segélyek megvonását a törökök ellen folytatott háborúban.¹⁷ Páratlan forrásértékű dokumentumunk pedig ezen korábbi irat szerves folytatásaként már a lehetséges megoldást vázolja fel a szentszéki döntéshozatal előtt a magyar főpapok helyettesítésére.

Nem tartom valószínűnek, hogy a forrás az éppen hivatalába lépő Giovanni Stefano Ferreri nuncius¹⁸ munkája lenne. A Speciano-féle tervezettel mutatott számos tartalmi azonosság, a program mélyreható, gyakorlati tapasztalatokon nyugvó volta, konkrét és pontos adatai, a bonyolult magyar viszonyok beható ismerete sokkal inkább Sebastiano Fornarira, az ambiciózus savonai esperesre tereli a gyanút. Ő 1593–1605 között, tehát rendhagyó módon 12 éven keresztül auditorként szolgált a prágai nunciaturán,¹⁹ és megfordult Magyarországon.²⁰ 1597. szeptember és 1599. március, majd 1603. április és 1603. december között

¹⁶ Jelzete: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Fondo Borghese, Serie III, vol. 7c, fol. 384r–387v. Kiadva erről a példányról: *Tóth László*: Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról. A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1933. 155–211, 200–203. – A közlés néhány korrekciója és kiegészítése: p. 200/1. sor d’Ongaria–d’Vngaria (etc.) /2 infletto–infetto /10 a suopiacere–suo piacere /17 di quelle–de quelle (etc.) [fol. 384v:] /34 recordare–recontare p. 201/2 parenti–parentà [fol. 385r:] /31 la saputa della Sedia Apostolica, mera seculari autoritate detti beni, et li davano in le mani de profani capitanei [fol. 385v] /41 lasciavano qualche capella, per il culto divino dove si /47 tal–tal’ (etc.) /48 cum eo–cum eo etc. p. 202/5 movere questa–muovere questa (!) /6 con un inimico–col commun’nemico /13 intepidivano–intepidivano [fol. 386r:] /27 in Ungarica–in Vngaria /29 a alcuni–et alcuni; posta–Porta /35 obediencia–obediencia etc. [fol. 386v:] p. 202/40 sede–sedia /44 de molte–de molti p. 203/11 supplichevoli–supplichevole [fol. 387r:] /18 del Dio–de Dio /21 correre (???) /21 procedere–proceder /27 Dapoi–Dapò /30 reuscit–reusciti /34 potrano–potranno /35 serà–serrà; pocoche–poco che /36 riuscure–reuscire.

¹⁷ *Oskar Arnold Meyer* e dokumentum szerzőjeként Ferreri nunciust tünteti fel: *Die Prager Nuntiatür des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatür des Giacomo Serra (1603–1606)*. (Nuntiatürberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, IV/3.) Berlin 1915, n. 595b és 554., I. j.

¹⁸ *Squicciarini, D.*: Die Apostolischen Nuntien in Wien i. m. 110–112.

¹⁹ Rövid curriculum: Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII, I, cclii, 739. j.; I. még *Die Prager Nuntiatür des Giovanni Stefano Ferreri xv–xvii és passim*; *Johannis Stephani Ferrerii nuntii...* acta n. 5. (32–33.), n. 7 és passim.

²⁰ ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 7obef, fol. 31r–32v.

internunciusként írt jelentéseiben több átfedést találunk a tervezet pontjaival.²¹ Diplomáciai missziójának lezárultával személyesen érdekelt lehetett magyarországi reformnunciatúra létrehozásában, ami kiváló lehetőség lett volna megrekedt karrierje folytatására.²²

A radikális program pontjai nem valósultak meg a szerzőjük által elképzelt formában. Az V. Pálnak bemutatott irat mindazonáltal hozzájárulhatott ahhoz, hogy Rómában felismerjék: a *lunga guerra Turca* véget értével és a protestáns Bocskai-felkeléssel gyökeresen megváltozott magyar viszonyok minden korábbinál aktívabb szerepvállalást kívánnak a pápaság részéről. A Kúria a kihívásnak hagyományos eszközök hatékonyabb alkalmazásával kívánt megfelelni. Az egyik ilyen eszközt a hazai hierarchia római kötődéseinek szorosabbra fűzésében találta meg Forgách Ferenc esztergomi érsek 1607. évi, villámgyors bíborosi kinevezésével.²³ A másik, egy szintén klasszikusnak mondható recept alapján, az államhatalom – bizonytalanra vált – támogatásának biztosítása volt, mégpedig az inkvizíció mozgósításával II. Mátyással szemben a protestánsoknak tett engedmények miatt.²⁴

Mindez azonban nem feledtetheti, hogy a Pázmány Péter nevével fémjelezett magyarországi katolikus konfesszionalizáció végül meghatározóan államegyházi keretek között ment végbe.²⁵ E képet egyedül a 17. század végéig török megszállás alatt álló területeken kibontakozó pápai missziószervezés árnyalja.²⁶

²¹ Uo. vol. 93b2, fol. 138r–139v. 228r–229v. 269r. 292r–296v; Serie IV, vol. 242, fol. 53r–56v; vol. 291, fol. 49r–50v. fol. 192r–193v. 196r–196v. fol. 207r–208v; vol. 287, fol. 173r–174v; vol. 298, fol. 121r.

²² Vö. Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri, xv–xvii., n. 360. 356d. 349; Johannis Stephani Ferrerii nuntii... acta, n. 32 (71); p. 33, II. j.; n. 64a (193) n. 36 és p. 87, 3. j.; n. 52b. n. 64a. n. 83b (263–264); n. 97. etc.

²³ *Tusor Péter: Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században (Collectanea Vaticana Hungariae I/3), Bp.–Róma 2005, 59–76.*

²⁴ *Tusor Péter: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. Acta 2000, 4. sz. 89–105. – Az Apostoli Szék és a magyarországi katolicizmus 17. századi kapcsolatainak néhány későbbi csomópontjára: Utó: I vescovi ungheresi e Santa Sede nel Seicento. (Problemi e svolte decisive). Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma 1998–2002. Szerk. Gy. Komlóssy – L. Csorba. Roma–Bp. 2005. 138–161.*

²⁵ *Márta Fata: Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum, 60.) Münster 2000, passim.*

²⁶ *Molnár A.: Katolikus missziók i. m. passim. L. még Galla Ferenc: Ferences missziók Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/2.) S. a. rend. Fazekas István. Bp.–Róma 2005.*

FORRÁS²⁷IL MODO DE RESTAURARE LA RELIGIONE IN VNGARIA. ETC.²⁸PER L'ANNO 1606.²⁹

[FOL. 313V]

†

Qvatro Capi Principali.³⁰

1. De la Recuperatione de Vescovati, & altri Beneficij Ecclesiasticj.
2. De la Nominatione, Confermatione, & Residenza de li Vescovi.
3. De li Seminary, overo Schole de Clericj, & Secolari.
4. Del Visitatore perpetuo.

Qvatro Capi manco principali.

1. De le Dispense.
2. De li Digiuini.
3. De li Messali, Breviary, &c. etc.³¹
4. De la Precedenza et Habito de Vescovi.

[fol. 314r]

†

Per Restituire, qvanto permette il presente tempo, la Religione Catholica, affatto caduta, nel Regno d'Vngaria, qvatro Remedy principalj trovo. Il primo è vedere de recuperare con ogni occasione, li Vescovaty, & altri Beneficij Ecclesiasticj, che sono nelle manj della Camera Regia, & altri Secolarj. Il secondo, avertire, che nella Nominatione, & Confermatione delli Vescovi, non si faciano, come per il

²⁷ Az emlékiratot Tóth László már közölte, és velem ellentétben Verancsics Faustus csanádi püspöknek tulajdonítja. *Tóth L.*: Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai i. m. 203–210. Cáfolatomat l.: *Tusor Péter*: Verancsics Faustus emlékiratai? Nunciatúrai tervezetek a trienti katolicizmus hazai bevezetésére. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Bp. 2007. CD-ROM, 433–454. (E helyütt bátorokodom kifejezésre juttatni azon kétségemet, miszerint a digitális publikáció megfelelő és méltó megoldás lenne e műfajban.) – Tóth közlésének alapja egy 18. századi, romlott magyarországi másolat. A hiányok, eltérések jegyzetbeni feltüntetésétől nagy számuk miatt eltekintek.

²⁸ Lelőhelye: ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 2.3, fol. 312r–327v. Az átírás betűhív.

²⁹ A datálás más, államtitkársági kézzel a bal margóra van írva, függőlegesen.

³⁰ A trienti reformprogram fontosabb elemeinek nemzetközi irodalmára l. *Tusor Péter*: A barokk pápaság (1600–1700). Bp. 2004, passim.

³¹ Így, vagyis kétszer, másodjára a szokásos rövidítéssel.

passato, errorj. Et che poi che sono Confermati, qvelli che non sono Titolarj, stiano alle loro Residenze; Visitino ogni anno le loro Diecesi; & faciano altre fontionj pastoralj. Il terzo, che per accrescimento del Clero, qval' è qvasi afatto estinto, & per la propagazione della Religione s'intituiscano ampÿ Seminarÿ de Clericj, & Schole per secolari Nobili et Plebej. Il quarto, che vi sia un perpetuo Visitatore Apostolico, il qvale continuamen^{te} vada a torno, per tutte le Diecesi, revedendo li mancamenti; & de tempo in tempo dia conto alla Sedia Apostolica, di qvello che si fa, & cosi se vada remediando al tutto. *etc.* [fol. 314v]

De la Recuperatione de li Vescovatj, & altrj Beneficÿ Ecclesiasticj. Cap. j.

Qvant' al primo, è necessario sapere primeramente la pretensione della Camera Regia,³² che hà contra li Vescovati, & et tutti li altrj Beneficÿ Ecclesiasticj. Dicono detti³³ ministrj, che, per ess:re [!] dettj Vescovati, & Beneficÿ, fondatj da S. Stephano, primo Re et Apostolo d' Vngaria,³⁴ li Re suj successorj, hanno Jus patronatus in essi,³⁵ & à loro tocca conferirli, & in cio dicono il vero. Mà soggiogono, che vacando quasi voglia de qvesti Beneficÿ, lo possano, per qvesta ragione, legitimamente galdere tre ò qvatro annj; et in cio allegano li statuti, & le constitutionj del Regno; la confermano con mostrare la presente necessitâ del grande, che è della grossa spesa, qvale se fa de continuo; anche in tempo de la pace, nel mantenere tanti presidÿ, alli confinj de Turchi. Et cosi sotto qvesto pretesto, occupano molti grandi e piccoli Beneficÿ, et li tengono non gia trè ò qvatro, ma trenta e qvaranta et piu annj; Alcunj smembrano, alcuni cambiano, altri impegnano per grosse somme de Denari, & qvesto ad hereticj, che poi non se polno despeggnare. *etc.* [fol. 315r]

Al che s' ha da rispondere; che nelli statuti d' Vngaria, non se trova tal leggìe; ma ben contrarie; Et se bene se trovasse; non dovrebbe valere, perche le leggìe Civilj, non possono preiudicare alle Ecclesiastiche, & le humane alle divine. Le qvali dicono, che semel Deo dicata, nunquam possunt ad prophanos usus convertj,

³² Székelye Pozsonyban (Bratislava, SK) volt.

³³ A visszautalás magyarázata, hogy a példányból hiányoznak a következő sorok, amelyek a császári miniszterek lekenyerezésére vonatkoznak: „Quanto al primo, e necessario principalmente bisogna guadagnare l'imperatore, il ch e si potra fare quando havrà bisogno della Sedia Apostolica, come'era in questa guerra d'Ongaria con la qual occasion se poteva ottenere il tutto, poi uno o due li Sigg. Principali Consiglieri segreti, et cio con qualche capello o' qualche della borsa, o altra simil esce ci in fratnato s'ha da trattare con le ragioni, al che é necessario primo [sapere le pretensioni della Camera Regia...]”

³⁴ 975–1038, 1000-től király.

³⁵ Az ss betűk felett egy funkció nélküli ligatúra található. E gyakori jelenséget a továbbiakban külön nem jelzem.

item vovete & reddite. etc. Cio conferma il castigo de Heliodoro,³⁶ et d’Anania et Saphira.³⁷ etc. Per il che l’istesso S. Stephano Re, collatore & fondatore de detti beneficij, non li poteva, con bona coscienza repigliare; come dunque lo possono fare li soj successorj, li qvalli con giuramento s’astrengono mantenere li privilegj de tutti li ordinj, & principalmente qvelli de li Ecclesiasticj? Et se, per grandissima necessit  che sia del regno, li benj delli Nobili   Baronj; li qvalli per la maggior parte, sono feudali in quel Regno, non se possono dal Re usurpare; ma quello che   piu, non se li pol’ impore alcuna contributione pecuniaria, se non quella tanta,   qvanto, & qvando loro spontaneament^{te} consentino, & nelle loro Diete condescendo; Che raggione maggiore ha,   pol’ havere il Re, di confiscare li beni di chiesa, dedicati imediate al culto Divino, & essercitio della Religione? Non ba[sta] [fol. 315v] ch’ in ogni occasione, & necessit  pubblica, tanto se contribuisse delli benj Ecclesiasticj, qvanto de Secolarj; & qvando li Baronj & Nobili vanno in persona alla gverra; vanno medemament^{te} li Vescovi et li altrj Ecclesiasticj? Con tutto che qvosto anchora sia contra l’uso d’ altri paesi Christianj, dove del tutto sono essenti. Hora m  qvest’ et altre simili raggionj, con occasione destrezza,   necessario mettere avanti li occhj de sudetti ministrj regj, per distruggere le loro adombrate pretensioni, & mostrare   qvelli che sono Catholicj, come per qvesta causa, sono afatto erradicati tutti li ordinj Monasticj, che   il fiore della militia Christiana, essendone   pena restate, qvindicj   vinti persone in tutt’ il regno, diminuito il resto del Clero   tanto, che in tutte le tre Provincie, poste sotto quella Corona, cio   l’Vngaria, la Transylvania, la Schiavonia, computando tutti li Vescovi, Abbatj, Prepositj, Canonicj, Parochianj, & Jesuiti;   male stente siano trecento; et al’ in contro, qvasi per ogni villaggio, grassino li Predicanti, & Maestri de l[e] schole hereticj. Il che tutto viene per usurpatione delli beni Ecclesiasticj; sacrilegio grande [fol. 316r] contr’ il qvale sono folminate tante scomuniche, & anathematismj, li qvalli se senteno hora in qveste gverre civili, & et esterne et poj se sentiranno anchora meglio. Essortandolj con paterne viscere, che, se per adesso, non possono restituire tutti li sudetti benj occupati da loro,   antecessorj loro; al manco restituiscano de facto, qvelli che la detta Camera, ha de presentj in suo potere. Li principali de qvesti sono, li beni del Arcivescovato de Strigonia,³⁸ & qvelli del Vescovato d’ Agria,³⁹ quelli arrivano al presente alla somma in circa de

³⁶ Vö. Dán 11,20.

³⁷ Vö. Apcsel 5,1–6.

³⁸ Esztergom. Az érsekség 16. századi jövedelmeire: *Kenyeres István: Az Esztergomi Főegyházmege birtokai és azok szerepe a török elleni védelemben a XVI. században*, Mater et Magistra. (Strigonium Antiquum, 5.) Szerk. Csombor Erzsébet – Hegedűs András. Esztergom 2003. 51–80.

³⁹ Eger.

Δ⁴⁰ 40/m. et questi de Δ 20/m. ouero 25/m. se bene li detti lochj [son]o in potere del Turco. Ma che li restituiscano senza diminutione e pensione, ò gravezza alcuna, se non quella che è d' altri Nobili & Baronj, Et li conseriscano de longo, à persone sufficientj a tal carico; Promettendo de non metterli maj piu le manj dentro, qvando seranno vacati; Ma che li Capitoli, come se fà altrove, ne habbiano diligente cura. Et li mobili che si trovaranno, non siano profanatj dalla Camera, overo dalli familiarj, & parenti delli defontj, come s' hà fatto fin' hora; ma siano conv[e]rtitj de longo in utilità delli Seminary, li stabili siano governati per il successore. [fol. 316v] Et cosi facendo s' augmentaranno le cose de Chiesa, & non se differirà la Nominatione. Li altrj beneficj, che sono impegnati dalla Camera, à diversi Baroni, Nobili, & Communità; verament^{te} è maggior difficultà di recuperare; perche qveta non se pol fare senza denarj, mà diremo qvalche cosa da poj, [com]e se possano trovare. Mà oltre li sudettj sono [a]lcuni altri Beneficj, & Monasteri; qvati non sono stati impegnatj ò venduti; ma semplicement^{te} occup[at]i dalli vicini, qvando, per li disturbj delle gverre passate, & insulti delli hereticj, li poverj religiosi sono stati sforzati di abandonarlj. Questi tali, solo jure Regni, senza denari & strepito, se potreb[bono] recuperare, & et alli loro ordinj, od altri restituire. etc.

Della Nominatione, Confermatione, & Residenza delli Vescovi. Cap 2.⁴¹

L'altro desordine, & ruina della Religione consiste nella Nominatione & Confermatione delli Vescovj, Perche non se cercano, qvellj che sono degni di quello grado; ma per il piu s' azzettano [!] qvelli, che con presenti, & adulationj se fanno inantj, & se danno à cognoscere alli ministri Regj, li qvati, poj [fol. 317r] se trovano, per il piú, di poca dottrina, & quello che è peggio, de vita cativa, & scandalosa. Da qveto desordine nasce un'altro, che essendo qvesti tali cosi Nominatj, poj, senza alcuna ezzettione, [!] ordinariament^{te} sono admessj, & Confermatj, per boni & sufficientj. E vero che si fanno prima li loro Processi; ma per esperienza se vede, che è cosi; il che è segno, che detti Processi non sono ben fattj. Perche ordinariament^{te} se commettono à qvalche vescovo del paese, il qvale, ò per non offendere il Nominato, ò il Nominante, ò per mera negligenza; non vi mette quello studio, che recerca un' tal negozi^o, et non lo fà e[ss]o in persona, ma lo recommenda, à qvalche semplice Sacerdote ò Notaro, il qvale poj accarezzato dal Nominato, essamina qvelli testimonj, che esso li propone; & qveto tale Processo vien' esser mandato à Roma, dove ordinariament^{te} vien' essere Confermato.⁴² Hora essendo

⁴⁰ Sic!

⁴¹ A szám felett egy vonal található. E gyakori jelenséget a továbbiakban külön nem jelzem.

⁴² Például Kutassy János esztergomi érsek folytatta le Pethe Márton processzusát a kalocsai

questa elezione et creatione de li Vescovj de tanta importanza, qvant' è la salute de tante millia anime, à loro raccomandate; meritamente s'ha da porvi maggior cura, & diligenza, come facevano qvondam li nostrj santi Padrj. Li qvali ad [fol. 317v] imitatione de Christo nostro Signore & suj Apostoli, ad un tal' atto s' adunavano, & con digiunj, vigilie, et orazionj instruttj, elegevano à tal carico; qval' è Angelicus humeris formidandum, persona atta & sufficiente, qvale poj faceva gran frutto nella vigna del Signo^{re}. Non dico perciò, che anche adesso li vescovi di quella Provincia, si deovessero à cio congregare; perche non regna hora quella anticha santità, & in vece di quella il mondo è pieno de diversi contrarj affettj. Et poj la Nominatione à questi tempi è delli Re, come habbiamo detto, & la Confermatione è della Sedia Apostolica. Ma me pare, che, per remediare à qvest[o] male, bisognarebbe, che avanti questa Nominatione li Soggetti à cio idonej fossero ben cognosciuti; dal Noncio che allora resedesse alla Corte, & medemamente quelli ambiciosi che sivolessero [!] intrudere, acio che per tempo à questi fossero serati li passi, & quelli fossero azzettati, con qualche modesta protestatione, che li indegni non seranno Confermati. Come s' habiano da cognoscere questi diremo piu abasso. Poj detti Processj, s'hanno da fare con gran diligenza et fedeltà, da persona non interessata,⁴³ [fol. 318r] et che non habia altra mica ò rispetto, se non quello che se deve havere in cio, che è l'honor de Dio, & la salute dell'anime, et cio senza la saputa del Nominato, & in quelli lochi dove l'electo è bene cognosciuto, et cosi s'haveranno veri processj, & bonj Pastorj. Che persona habia da esser questa, che facia questi processj, diremo medemamente nel fine. Resta parlare della Residenza loro, alla qvale de jure divino sono obligati; ma alcunj de loro poco l'amavano, qvia non pertinet ad illos de ovibus [s]ed tamen de lacte et lana. Et cosi s'occupano in varj negocj secolarj, & quelli contrarj alla loro professione, tra[t]tando cause civilj & criminali; voltando li Regestj de Dacj & Gabelle publiche,⁴⁴ in vece de Sacri Canoni, Messali, & Breviarj. In che se pure il Re, si compiacesse, servirsi piu tosto da Persone Ecclesiastiche che secolarj, per la maggior confidenza che ha in loro; non mancherebbero altrj Vescovi che sono Titolari, & perciò liberi dalla cura delle Anime, & dalla Residenza, qvale [!] hora sono sott' il Turco, & sono in tanto ò maggior numero, che li Cathedrali. Perche qvestj sono soli cinque ò sej. Cio è l'Arcivescovo de [fol. 318v] Strigonia, qvale hora hà la sua Residenza, & il capitolo

székre, illetve Verancsics Faustusét a csanádira. ASV Miscellanea (Armadi I–XVI), Armadio XII, busta 216, fasc. 3. n. 387; fasc. 1, n. 2.

⁴³ Elváltás után „inter” után.

⁴⁴ Például Szuhay István egri püspök, aki a királyi kamara elnöke volt. *Sugar István: Az egri püspökök története.* (Az egri főegyházmegeye schematizmusa, 1.) Bp. 1984. 287–294.

in Tarnavia;⁴⁵ il Vescovo d'Agria,⁴⁶ qvale la potrebbe havere commodamen^{te} in Cassovia,⁴⁷ quello de Nitria,⁴⁸ quello de Giavarino,⁴⁹ et quello de Zagabria.⁵⁰

Tutti qvesti, staranno spontaneamen^{te} alle loro Residenze, ogni volta che non seranno impiegati in negocj contrarj, & tanto piu volintierj; se li seranno attribuite tutte le loro Intrate. Poj basta un solo cenno del Imperatore. Ma forse sarebbe molto à proposito, che al tempo delle loro Consecrationj, in vece de promettere visitare ogni tanti annj limina *Apostolorum*, giurassero et promettessero de stare alle loro Residenze, & de visitare ogni anno le loro Dieces[i], per le cause che se diranno abasso. etc.

De li Seminarj, ouero Schole de Clericj, & Secolarj. Cap. 3.

Per havere il Clero numeroso et bono, unico remedio è instituire molti Seminarj, come commanda il Concilio de Trento,⁵¹ et ben l' ha inteso Gregorio Xij.⁵² de felice memoria. Qvatrò ò cinque modi se polno tenere in cio per l' Vngaria. --⁵³ [fol. 319r] Il primo è, accrescere il numero delli Alunni, & mantenerlo sempre pieno, nel Collegio Vngarico, che se tiene in Roma, delle Intrate de S. Stefano Rotondo,⁵⁴ Il che molto ben se pol fare, ma à metterlo in essecutione, è necessario un particular Protettore, qual' habia bona affettione, et cura de qvella Natione. Et questo se pol fare senza mettere tempo de mezzo, perche dipende immediate dal voler de S. S.⁵⁵ Sono alcunj che giudicano, che serebbe piu utile transferir questo seminario de Roma in Vngaria, perche con qvelle Intrate si potrebbero intertenere doj volte tanti giovenj: ma io no voglio interponere in cio il mio giudicio.⁵⁶ Il secondo modo è, ordinare che li Padri del Jesu, della Prepositura de Turoz in Vngaria,⁵⁶ mede[si]mamen^{te} tengano tanti Alunnj continuamente, qvant'importa l' Intrata

⁴⁵ Nagyszombat (Trnava, SK).

⁴⁶ Eger.

⁴⁷ Kassa.

⁴⁸ Nyitra (Nitra, SK).

⁴⁹ Győr.

⁵⁰ Zágráb (Zagreb, HR).

⁵¹ 1545–1563.

⁵² 1572–1585.

⁵³ Sorminta.

⁵⁴ Története: *Lorenz Weinrich*: Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579). (Berliner Historische Studien 30. Ordensstudien, 12.) Berlin 1998.

⁵⁵ Ezt az álláspontot a Francesco Diotalevi, a magyar prelátusok római ágense képviselte. ASV, Fondo Borghese, Serie III, vol. 43-c. fol. 168rv. Néhány más, Magyarországról kelt levelét l. uo., vol. 9c, fol. 235rv; vol. 14b s.f.; vol. 43c, fol. 171rv.

⁵⁶ A túróci prépostságra l. Jezsuita okmánytár i. m. passim.

di quello Beneficio, qval' è de 4./m ouero cinque millia tallerj, perche à quello fine li è stata dato; et loro fin' hora, no sò per qval causa, non l'hanno fatto, essendo incirca vinti annj gia che la possedeno. Et che questo Seminario ouero Collegio, non lo tengano nelli beni dell' istessa Prépositura,⁵⁷ come fin' hora hanno tenuto, [fol. 319v] schole de puttj secolarj, in Turoz & Selia,⁵⁸ Casali de paglia, & legname, fuorj della conversatione d' homini civilj, dove li Nobilij et Cittadinj non possono tenere li loro figlioli à studiare commodamente, et qvelli del loro, per essere Villanj, poco s' incurano delle virtù, ma piu del agricultura. Donde la religione nostra perde assaj; Perche oltra la gioventù di qvella Cittâ, dove fosse detto Seminario, come è segvito in Tarnavia; si gvadagnerebbero molti figlioli de gentilhominj, che stanno per il paese de fuora via; li qvali se bene sono hereticj, per la bona institutione de detti Padri, nelle lettere & creanze; mandano volintierj li suoj figlioli, alle loro schole; la magior parte de qvalij, diventano poj catholicj. Qvale gvadagno io non tengo sia minore, di quello delli Chiericj, nutritj in Seminario, anci forsi è magiore. Perche come un chierico, con la sua bona vita, et dottrina, è atto à convertire, la gente à luj raccomandata; cosi uno de qvesti Nobilij, con la sola autorità sua, tutti li suj contadinj, contra li qvali ha merum & mixtum imperium. Anci, per qvesta causa giudicarej che fosse bono, azzettare alcunj de loro, nel convitto del Chiericj, [fol. 320r] se bene non promettessero essere de chiesa, come s' ha fatto in Transylvania, Al che, moltj de loro padrj, anchor che fossero commodj, per avanzare qvelli poca spesa che cj vâ, secondo che la natura de molti è stretta, volintierj consentirebbero. Et cosi alcunj di loro tuttavia se farebbero de chiesa, indotti da vella conversatione, & speranza d' essere inalzatj; li altrj restarebbero al manco Catholicj, & convertirebbero li suj sudditj, come dicessimo.

Essendo adunque le Schole della gioventù Secolare, de non manco frutto, che qvelle de chericj, come habiamo mostrato; et potendosi con una spesa & fatica, supplire à qvellj, & à qvesti; non però nelli Vilaggi, ma lochi principali, muratj, & de civil conversatione; giudicarej con molti altri, che Cassovia,⁵⁹ fosse per questo Collegio commodissima, perche è metropolj dell' Vngaria superiore, posta qvasi in mezzo de Caludioplj,⁶⁰ Cracouia,⁶¹ & Vienna,⁶² dove sono altri Collegj & schole de sudettj Padrj, & da tramontana hà li Shciavonj, & Tedeschj, da mezzodj⁶³ li Vngari; Vi sono poj dentro doj Monasterj, un de li qvali si potrebbe restaurare. [fol. 320v]

⁵⁷ E caudata.

⁵⁸ A történelmi Turóc vármegye, illetve Vágsellye (Šal'a, SK).

⁵⁹ Kassa (Košice, SK).

⁶⁰ Kolozsvár (Cluj, RO).

⁶¹ Kraków (PL).

⁶² Wien (A).

⁶³ A j felett nem pont, hanem vessző található.

La Protezione et dirrettione di questo Seminario, si potrebbe commodament^{te} dare al Arcivescovo de Strigonia, & al suo Capitolo insieme, per supplire qvando vacasse l'Arcivescovato. Il terzo modo d'havere clericj, & Schole de Secolarj, è, che li Vescovi realj, cio è qvellj che hanno li loro Capitoli, & Diecesj, deputino la Decima parte dell'Intrate, non dirò sue, mà dellj suj Vescovati; et li Capitoli altrettanto. Le qvalj messe insieme; se vsano perpetua mente⁶⁴ à tanto numero de Clericj, à qvanto potrà bastare; et che sia excise, & separate à questo effetto; Et la fondatione sia confermata con l'auttorità del Imperatore, & del Sommo Pont^{efice}. Di che li Vescvoi non si potranno aggravare; perche, parlando secondo li Canonj, loro non sono assoluti patronj di quelle rendite, ma merj administratorj, ne legitimi usufruttuarij de tutte, ma solò de la terza ò qvarta parte die esse; come se vede anchora in alcunj lochi essere osservato. Perche le altre parti; hanno da servire, per sustentatione de besognosi; per le fabriche & ornamentj delle Chiese; & alle opere pie. Et qval opera [fol. 321r] pol'essere piu pia, & piu utile alla Christianità, che havere qvesti Seminarj, nelli qvalj se nutriscono li corpi et le anime insieme; se parecchia la semenza della parola de Dio, per saciare il mondo, & se fabrica et adorna il vivo Tempio de Dio. Ne però se lj dimandano le due ouero le tre parti di qvelli Rendite, ma solo la Decima. Al che, poj che la vergogna, ò vero la coscienza non li spengie; bisogna adoperare l'auttorità de S. Sta & del Imperatore & con commandarli espressamente, & con farli promettere cio con giuramento al tempo della loro Consecratione. Perche essendo tuttj loro, per il passato, piu volte admonitj da Pio 4.⁶⁵ & Pio 5.,⁶⁶ solo l'Arcivescovo de Strigonia, Nicolao Olaho,⁶⁷ col suo Capitolo, ha eretto vn Seminario;⁶⁸ Ma solament^{te} de diecj puttj, applicandolj Tallerj 250 al anno, de 50./m che ne haveva d'Intrata; & altrettanto il suo Capitolo, in tutto Tallerj 500. Si che ne anche qvelli pochi si potrebbeno nutrire, se il detto Arcivescovo, per non dare piu del suo, non havesse impetrato dal Imperatore Ferdinando⁶⁹ una Abbatia, per applicarla al detto Seminario, [fol. 321v] adeò omnes què⁷⁰ sua sunt qvérunt,⁷¹ non que Jesu Christi. Et pure questo Arcivescovo, è stato alli tempi nostri, il piu zeloso et pio, de tutti li altrj Vescovi; ma ha ben lasciato alli suj heredj, Castelli & beni per piu di Δ 20./m d' Intrata, li

⁶⁴ Nincs elválasztó jel.

⁶⁵ 1559–1565.

⁶⁶ 1566–1572.

⁶⁷ 1493–1568, 1553-tól esztergomi érsek.

⁶⁸ Alapításaira l. életrajzát R. Várkonyi Ágnes-től in: Az esztergomi érsekek (1001–2003). Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 256–261.

⁶⁹ I. Ferdinánd (1503–1564), 1526-tól magyar és cseh király, 1556-tól császár.

⁷⁰ E caudata.

⁷¹ E caudata.

qualj hora sono hereticj. Ecco dove s' impiega il patrimonio di Christo. Ma se li Capitolj facessero qualche difficoltà, se potrà trovare quest'altro modo, qual è che in ognj Capitolo, il secondo Beneficio, dopo la Prepositura maggiore, subito che vaca, sia estinto, & à questo effetto deputato, così non si farà troto ad alcun de loro. A quest' ancora basta vn cenno de S.Sta & del *Impratore*. Il quarto modo è, à dispegnare una de quelle [Ab]batie, che dalla Camera sono impegnate, per circa Δ 20./m La quale futta tre ò quatro millia al anno: et al medemo intertenimento de Alunnj deputare. Questa somma de Denarj, con authorità di S.S. & del *Imperatore* se potrebbe exigere de tutt' il resto del Clero d' Vng.^{aria} facendo che ogni uno contrib[u]isca pro rata delle sue intrate, massimamen^{te} li Vescovi Titolarj, & altri, che non havessero contribuito, al' altra erettione de Seminarj. [fol. 322r] À questo se potranno applicare, li beni mobilj che restano alli vescovi, Prelati, & altrj Ecclesiasticj defontj, & altrj lascitj pii, che sono già in essere, & quelli che nel avvenire seranno. Il quinto modo serebbe, se sua Sta se degnasse trovare, con bona occasione, qualche somma de Denarj, per descomprare uno ò piu de sudettj Beneficj, per liberarli da le manj de profanj hereticij, & restituirli à questo effetto alla Chiesa; Con uno legame, che maj piu non possano recadere in le manj secolarj. So' che non mancano modj à S.S.^{ta}⁷² di fare questa Elemosina, con quel' afflitto regno, & trovare una così poca somma de denarj. Come papa Clemente 8⁷³ ha trovato un million et mezzo, per la guerra fatta per l'istesso regno d'Vng^{aria} come Sisto 5.⁷⁴ ha trovato, per adornare di diversi belli edificj la Città de Roma; come Papa Gregorio Xijj. ha trovato modo, de seminare li Seminarj per tutt' il mondo. Et se pure questa tal somma non se potesse haver' assolutamen^{te} bastarebbe haverla ad imprestito senza interesse, per alcuni pochi anni, perche da le rendite de li istessi Beneficj, che se descomprassero, [fol. 322v] presto se cavarebbero; & dove fossero tolti se potrebbero restituire. Al mio parere bastariano Δ 100./m à descomprare tutti li sudettj Beneficj. Somma qual non basta à fabricare una mediocre Chiesa; ma opera molto piu degna d' ognj gran fabbrica. etc. Ne voglio però, che qualcuno pensi, che, se tutti questi modj, se mettessero in essecutione; fosse troppo grande il numero delli Alunnj. Perche se per una Diecesj in Italia, si nutriscono ottanta, ò cento, dove senza questo è gran numero de Sacerdoti: non serà troppo haverne tre ò quatro cento, per queste⁷⁵ tre Provincie, dove è persa la Semenza del Clero. etc.

⁷² V. Pál (1605–1621).

⁷³ 1592–1606.

⁷⁴ 1585–1590.

⁷⁵ A szó sorközi beszúráás.

DE LO VISITATORE PERPETUO RESIDENTE. CAP. 4.

Il quarto principal Remedio è, che la Sedia Apostolica, habia ivj una Persona de continuo, che facia l' officio del Noncio, overo Visitatore Apostolico, Ma non è necessario, ne espediente, che habia qvesto ò altro titolo, ò dignità, perche daria gelosia à li hereticj, à li politicj, & à li Clericj, con tra li qualj [fol. 323r] s'instituissse qvesta machina. Basta che sia un semplice Sacerdote, & forse non serebbe fuor di proposito, se per un tempo fosse incognito, per scoprire meglio il paese. Ne importa troppo, che sia molto dotto, & letterato, ò che sapia qvella lengva; basta la latina & qvella commune et triviale. Ma ben' importa, anci in qvesto sono consiste ogni cosa, [!] che sia geloso del honor de Dio, & della salute dell' anime; che non sia ambicioso, ò cupido del Denaro, acio non si lasci corrompere con donj, & adulationj. Qvesto tale vada continuamen^{te} per le diocesi; se fermj piu et mancho per li lochi, secondo il bisogno; veda et s'informj di quello che si fa. Poi de tempo in tempo, dia conto de tutto, per lettere à S. St^a qvale, havendo in qvesta gvisa come avanti li occhi, sempre tutta l' Vngaria, possa secondo le occasioni provvedere ad ogni mancamento. Et prima servirà à cognoscere li Sogietti idonej alla promotione de Vescovati, et medemamen^{te} qvelli altrj, li quali sono manco idonej, ma con cattive arti, come dicessimo, se cazziano avanti, per preoccupare li lochi delli modesti, come per la [fol. 323v] maggior parte s' ha fatto fin' hora. Et cosi cognoscendoli, darà ragvaglio alla Sedia Apostolica; & al Noncio residente alla Corte, avanti la Nominatione loro, acio che per tempo se remedy ad vn tanto inconveniente, Poj la detta Persona servirà molto bene, à fare li Processi delli sudetti Nominati Per che un foristiero presupponendo apresso, che sia tale come l' habiamo descritto, serà molto piu atto à formare qvesti Processi, che non un Vescovo del paese,⁷⁶ ò forse tutti insieme, per li rispetti gia recontatj. Terzo, supplirà al obligo, che hanno li Vescovi, de Visitare limina Apostolorum, & dare conto delle loro Diocesi, & lo farà meglio Perche in effetto, per la lontananza del paese,⁷⁷ per la gran spesa, & pericolo della Vita, & per qualche altra cosa; se bene tutti giurano d' andarcj, qvasi tutti restano de farlo. Et quello che è peggio, pochissimj ne dimandano la Dispensa, non facendo conto del periurione, vi è alcuno che di cio la admonisca. Mà se bene venissero, ò mandassero qualcuno del [fol. 324r] suo Clero à qvesto effetto, chi vol credere, che daranno qvella syncera Informatione che si conviene, per la qvale se scoprirebbero li loro proprj defettj? Et qvesto se farebbe una volta in cinque anni, Dove che qvesto lo potrà fare de mese in mese, et non essendo interessato, lo farà con maggior realtade. Quarto, essendo cosa molto insolita in

⁷⁶ Az első e betű felett két hosszú ékezet található.

⁷⁷ Az első e betű felett két hosszú ékezet található.

quello paese,⁷⁸ quello che molto bene si fa, in molte altre partj della christianità, de celebrare le Sÿnodi Provinciali & Diecesane; Ne essendo anche espediente, al mio giudicio, introdurre per adesso quest'usanza, per non mettere le parti adverse in defesa; et perche serebbe anche cosa difficile radunarli insieme à questo effetto; et quando bene fossero radunati, non mancherebbero mille difficoltà, à concludere quello che fosse necessario, perchi [!] li rej naturalment^e non metteno leggi, ne fanno sentenze contra di se. Però questa Persona supplira anche à questo defetto, anzi per mezzo suo, se farà meglio il tutto, senza pompa, ò strepito alcuno Perche essendo S.S.^{tà} da quella avisata delli errorj: [fol. 324v] con Brevi dolci, & paterni essortationj, scrivendo hor' ad uno Vescovo hor' ad un' altro, hor' alli istessj Principi, si potranno levarli li abusi, et introdurre la osservanza delli sacri Canonj. Ultimamente serà come uno soprastante, & sollicitatore, acio che, tutto quello che S.S.^{tà} ordinarà, sia messo in essecutione. Servirà dico questa unica Persona, con pochissima spesa, per Noncio, per Visitatore, per Arcidiacono Apostolico, per Notaro, per Essaminatore, per Sÿnodo, per Agente delli Vescovi, in somma per occhio et mano destra de S. S.^{tà} & per l'anima della Reforma. etc.

†

Ho parlato fin' hora de quatro principali Remedy della Reforma; hora ne parlerò brevemente d' altrj quatro, manco principali. Il primo serà delle Dispense; il secondo delli Digiuni; il terzo delli Messali, et Breviarj, et altri libri che s' adoperano nella chiesa; il quarto della Precedenza, & del Habito delli Vescovj. [fol. 325r]

De le Dispense. Cap. I.

Non è dubio, che, come in altri paesj, cosi anche in Vng.^{aria} intervengano molti Casi Papali, per li quali bisognarebbe venire ò mandare à Roma per la Dispensa. Ma ò per la lontananza del paese, ò per la gran spesa, ò per la barbarie della gente; non si viene, ne si manda per l'ordinario, come se vede per esperienza; donde poj restano quelli tali innodatj, & aggravatj nelle loro conscienze. Però serebbe forse bono, se cosi paresse à S.S.^{tà} dare questa facultà alli Vescovj, come se dà à molte religioni, & persone particularj, & che essi la potessero dare anchora ad altrj, in parte ò in tutto, secondo l' habiltà delle persone.

⁷⁸ Az első e betű felett két hosszú ékezet található.

De li Digiuni. Cap. 2.

Antichamen^{te} la Nazione Vngara era devotissima, et trà le altre sue Devotionj, haveva eletta per sua particolar Patrona, la Nostra Donna, Al che fù indotta da S. Gierardo martÿre, primo Vescovo de Chanadia,⁷⁹ nobile veneto, et monacho de S. Benedetto quale fù autore, che ogni sabato, si celebrasse la memoria dell' istessa N.D. come hora s' osserva per tutti la Christianità. Vn' altra Devotione havevano li Vngari, de celebrare tutte le feste dell istessa N.D. solennemente, [fol. 325v] Jtem oltra tutte le Vigilie del' anno; tutti li Venerdj s' astenevano da li ovi et latticinÿ. Hora mò è diminuita qvesta Devotione, anche trà quelle che sono restati catholicj. Perche molti di loro non osservano l'anticha usanza, Et se bene non mangiano carne in qvelli giorni, come fanno li hereticj; non s' astengono pero dalli latticinÿ. In dotti [!] dall' abondanza di qvelli, & difficultà di poter haver oglio, & pescj; et dalla usanza de' circonvicinj Catholicj; Boemj,⁸⁰ Moravi, Austriacj, Stÿrj, et tutt' il resto d' Alemagna, li qvali hanno ottenuto qvesta facoltà dalla Sedia Apostolica; Anci molti dicono che l' Imperatore Ferdinando l' havesse impetrata, per tutti li sui paesi,⁸¹ trà li quali era anche Vng.^{aria}. Se giudica però espediente, ben di laudare l' anticha devotione, et essortare à qvella, qvelli li qvali la volessero tenere; ma insieme relassarla à qvelli, à qvali cio fosse difficile, acio che potessero, senza cargo de conscienza mangiare ovi et latticinÿ, come fanno li altri loro vicinj. Essendo che anche in Spagna, la qvale è pur catholicissima se mangiano li Sabati, le Interiori de quadrapedj; la qvale è pur centa dal mare. etc. [fol. 326r]

De li Messali, Breviarÿ, &c etc. Cap. 3.

Hanno in Vng.^{aria} diverse Chiese, diversi libri Ecclesiasticÿ, et perciò diversi Riti nelli Divini officÿ, & alcunj non troppo concinnj. Però serià forse bono, redurli al uso Romano. Et perche la magior parte de loro, non hanno gran remorso de conscienza, à non recitare giornalmente il Breviario: bisognarebbe constrengerli, acio lo facessero. Ma pare cosa ragionevole aiutarli alquanto, che lo facessero volintierj. Al che bisogna consÿderare, che' il Breviario Romano, ha molte varietâ, et osservazioni, per le qvali è difficil cosa à saperlo [d]ir bene, et non fallare, senz' una gran pratica, et quelli che l' hanno anchora intoppo tal volta. Et perciò sono poste qvelli tante Rubriche, nel principio del Breviario, & s' hanno anchora alcunj librettj, che insegnano detto Ordine de giorno in giorno. Horà mò, la magior parte di qvelli Preti, come sono li Piovanj de Vilaggi, & altrj Semplicj; non intendeno

⁷⁹ 980–1046, püspök 1030-tól.

⁸⁰ Az e felett páros, hosszú ékezet található.

⁸¹ Az e felett páros, hosszú ékezet található.

bene quelle Rubriche, ne quelli libretti del' ordine si trovano ivi. Però non sò se serebbe bono, à levarli quelle tante varietâ, [fol. 326v] et reducirlo à tal facilitâ, che ogni uno, senza difficoltà, & distrazione della mente lo potesse dire, acio che lo facesse volintieri, & non offendesse la sua Conscrienza. etc.

Della Precedenza, & Habito delli Vescovj. Cap. 4.

È usanza in Vng, *aria* che come uno, vien' esser Nominato Vescovo subito se li dà il possesso del Vescovato se bene stà mesi et annj ad havere la Confirmazione et si tiene per vero Vescovo se ben anchor' è semplice Sacerdote; Intra in Consiglio del Stato, comé li altri Vescovi Consecrati, et se li dà loco in Chiesa, in Corte, & altrove; ancj precede tal volta, alcuno de' quellj. Et cio, non per alcun statuto del paese,⁸² come essi pretendeno; ma per mero abuso. Poj tutti ordinariam^{te} vesteno de raso, damasco, veluto, et altre sete; et portano alcune Romane, ò Ciamerre in pubblico fuor di casa; le qual d' inverno sono fodrate, de martori, Rebellinj, lupi cerverj, & altre simil pelle. Serebbe forse conveniente, farli osservare in un' et l'altro, il modo che si tiene in Italia. Seranno molte altre cose, le quali s' hanno da correggere; io, per esser me cosi commandato, ho parlato di queste, dimando perdono del' ignoranza.⁸³

⁸² Az első e betű felett két hosszú ékezet található.

⁸³ Az oldal alján sorminta található. A fol. 327rv üres.